

11:2007 ARBEJDSPAPIR

Tea Torbenfeldt Bengtsson

PENSUMLITTERATUR PÅ PÆDAGOG- UDDANNELSEN OM IDENTIFIKATIONEN AF SOCIALT UDSATTE BØRN

FORSKNINGSAFDELINGEN FOR BØRN, INTEGRATION OG LIGESTILLING

***Pensumlitteratur på
pædagoguddannelsen om
identifikationen af
socialt udsatte børn***

Tea Torbenfeldt Bengtsson

***Børn, integration og ligestilling
Arbejdsrapport 11:2007***

Socialforskningsinstituttets arbejdsrapporter indeholder foreløbige resultater af undersøgelser og forarbejder til artikler eller rapporter. Arbejdsrapporter udgives i et begrænset oplag som grundlag for en faglig diskussion, der indgår som led i forskningsprocessen. Læseren bør derfor være opmærksom på, at resultater og fortolkninger i den færdige rapport eller artikel vil kunne afvige fra arbejdsrapporten. Arbejdsrapporter er ikke omfattet af de procedurer for kvalitetssikring og redigering, som gælder for instituttets forskningsrapporter.

Pensumlitteratur på pædagoguddannelsen om identifikationen af socialt udsatte børn

Pædagoguddannelsens indhold i forhold til identifikationen af socialt udsatte børn	1
Den lovgivningsmæssige ramme og uddannelsens opbygning.....	3
Pensum og Litteratur.....	6
Specifik pensumlitteratur om socialt udsatte børn.....	8
Anden pensumlitteratur om socialt udsatte	10
Psykologisk litteratur.....	10
Socialfaglig viden	16
Pædagogisk litteratur	17
Øvrig pædagogisk litteratur om socialt udsatte børn.....	18
Opsamling.....	20
Konklusion.....	22

Pensumlitteratur på pædagoguddannelsen om identifikationen af socialt udsatte børn

I dette paper vil det kort blive skitseret, hvilken viden pædagoger erhverver om identifikationen af socialt udsatte børn via deres uddannelse. Det er via uddannelsen, at pædagogerne opnår deres grundviden om pædagogik og forskellige pædagogiske problemstillinger, herunder socialt udsathed, både som individuelt problem og som samfunds vilkår. Det er ikke indenfor rammerne af denne undersøgelse muligt præcist at pege på, hvor og hvornår de studerende opnår viden om socialt udsathed via deres uddannelse. I stedet er det muligt, at tegne nogle overordnede linier for, de uddannelsesmæssige rammer og ikke mindst beskrive, hvilken litteratur de studerende kommer i berøring med under studiet. Herved opnås kendskab til, hvilke teoretiske og praktiske redskaber pædagoger via deres uddannelse har til at identificere socialt udsatte børn.

Studieordninger, studieforløbsbeskrivelser og pensumlitteratur er indsamlet fra 6¹ forskellige seminarier. Pensumlitteraturen er fra grundfagene *Psykologi*, *Pædagogik* og *Socialfag*, idet det er i disse fag de studerende forventes at opbygge teoretisk viden om pædagogiske problemstillinger. Det er ikke alle seminarielærere, som har tilbagesendt pensumlister, og en del henviser alene til studieforløbsbeskrivelserne på det enkelte seminarium². Der er således ikke tale om en udtømmende undersøgelse, men alene en stikprøve blandt de 35 eksisterende seminariers lærere, for herigennem at tilvejebringe indikatorer på, hvilken faglig og teoretisk viden pædagogerne får om socialt udsathed hos børn via deres grunduddannelse. Derudover er der lavet en simpel søgning på kodeordene pædagogik og socialt udsatte børn, idet pædagoguddannelsens opbygning betyder, at det forventes de studerende selv opsøger yderligere litteratur.

Den følgende gennemgang tager først udgangspunkt i de lovgivningsmæssige og strukturelle rammer, der er for pædagoguddannelsen, og belyser hvor i uddannelsen de studerende opnår kompetencer i forhold til at kunne identificere socialt udsatte børn. Derefter bliver den indsamlede pensumlitteratur, som de studerende præsenteres for på studiet gennemgået, i forhold til, hvilken konkret viden om identifikation af socialt udsatte børn de studerende kan blive præsenteret for

¹ Tilfældigt udvalgt - VUC Sønderjylland, Haslev, CVU Vita, CVU Sjælland, Seminariet i Esbjerg og Ballerup seminarier

² Enkelte af pensumlisterne indeholdte alene to til tre grundbøger og den enkelte lærer supplerer løbende grundbøgerne, men disse tekster er ikke oplyst på pensumlisterne eller af læreren selv.

under uddannelsen. Til slut præsenteres kort øvrig pædagogisk litteratur om socialt udsatte børn, som er tilgængelig for studerende, såvel som pædagoger i øvrigt.

Den lovgivningsmæssige ramme og uddannelsens opbygning

De specifikke regler om indholdet i uddannelse findes i 'Bekendtgørelse om uddannelse af pædagoger' (1997) udstukket af Undervisningsministeriet og fungerer som uddybninger af lovgivningen. I 2001 trådte 'Bekendtgørelse om uddannelse til professionsbachelor' i kraft, hvori den væsentligste ændring er at pædagoguddannelsen nu defineres som professionsbachelor, hvilket blandt andet betyder, at der i undervisningen skal inddrages resultater af nationale og internationale forsknings-, forsøgs- og udviklingsarbejder. Samtidig er uddannelsen blevet indplaceret i det samlede uddannelsessystem, således at de studerende kvalificeres til at kunne tage en mastergrad.

Nederst i det retlige hierarki findes studieordningerne, som er seminariernes udmøntning af uddannelsesbekendtgørelsen. Studieordningen godkendes af seminariets bestyrelse og rektor inden ikrafttrædelse. Studieordningerne henviser direkte eller indirekte til både lovgivning og bekendtgørelse for pædagoguddannelsen. Studieordningerne er det retlige grundlag, som seminarielærerne underviser på baggrund af.

Af loven og bekendtgørelsen fremgår oparbejdelsen af pædagogers kompetencer i forhold til udsatte børn kun indirekte, og er ikke et særskilt komponent i uddannelsesforløbet. Problemstillinger vedrørende socialt udsatte børn indbefattes således under uddannelsens fag og faglige elementer. Her især under teorifagene Pædagogik, Psykologi og Socialfag, hvor fagenes målsætninger fremgår af 'Bekendtgørelse af uddannelse af pædagoger'. Heri nævnes det blandt andet for faget pædagogik, at den studerende skal tilegne sig *indsigt i pædagogisk arbejdes sammenhæng med det enkelte barns... udvikling og trivsel og med samfundsmæssige forhold*. For faget psykologi er et af målene blandt andre *viden om og indsigt i psykologiske forhold, der vedrører menneskers væremåde, virkelighedsopfattelse, selvforståelse og handlemuligheder under forskellige livsvilkår...* For faget Socialfag er et af målene blandt andre, at *den studerende tilegner sig forudsætninger for og færdigheder i at klarlægge sociale situationer samt at give begrundede forslag til løsning af sociale problemer i forbindelse med pædagogisk arbejde*. Endvidere forventes det, at de studerende opnår

praktisk viden om problemstillinger vedrørende socialt udsathed, idet mindst en praktikperiode gennemføres blandt mennesker med sociale problemer.

Det er det enkelte seminarium, der via studieordningen præciserer, hvordan uddannelsen skal struktureres, og hvilke kvalifikationer de studerende forventes at opnå via studiet. Bekendtgørelsen fastlægger, hvilke fag der indgår i pædagoguddannelsen og omfang af samlede undervisning, mens organiseringen og tilrettelæggelsen af fagene præciseres i seminariernes studieordninger. Nogle seminarier vælger nøje at uddybe de enkelte fags indhold og målsætninger i studieordningen, mens andre har en mere generel beskrivelse, der oftest henviser til bekendtgørelsens beskrivelse af, hvad det enkelte fag indeholder. Ligeledes er der forskel på, hvordan undervisningen struktureres fra seminarium til seminarium. Nogle seminarier vægter fagundervisning i de enkelte fag andre samler fagene i moduler eller temaer, mens andre i højre grad veksler mellem forskellige undervisningsforløb, hvor de forskellige fag inddrages. Selvom studieordningerne fra de 6 seminarier alle relaterer til lovgivning og bekendtgørelse, så forekommer der at være forholdsvis stor spændvidde i seminariernes organisering og tilrettelæggelse af uddannelsesforløbene.

Endvidere forgår næsten 40 % af den 3½ år lange uddannelse udenfor seminariet i form af praktikforløb på institutioner, som det enkelte seminarium har meget lille indflydelse på valget af. Ligeledes er praktikperiodernes længde og placering i uddannelsen fastlagt via bekendtgørelsen og som det enkelte seminarium, derfor ikke har indflydelse på (Danmarks Evalueringsinstitut 2003; 29).

Det er ikke muligt på baggrund af lovgivning, bekendtgørelser eller studieordningerne præcist at pege på hvor og hvornår i uddannelsesforløbet, de studerende bliver introduceret til problematikkerne vedrørende identifikationen af socialt udsatte børn i daginstitutionerne. Det er muligt generelt at fastslå, at de studerende igennem studiet i et eller andet omfang kommer i berøring med problematikker vedrørende socialt udsatte mennesker, men om den genererede viden relateres specifikt til børne- og daginstitutionsområdet, er det ikke muligt at udtale sig om. Det bliver i stedet i de enkelte studieforløbsbeskrivelser, undervisningsplaner, pensumbeskrivelser, praktik- og vejledningsforløb, at der eventuelt bliver taget højde for, at de studerende opnår viden om identifikationen af socialt udsatte børn. Hermed bliver det i sidste ende den enkelte lærer og vejleder som får ansvaret for, at de studerende får den nødvendige viden på området.

Danmarks Evalueringsinstitut gennemførte i 2003 en evaluering af pædagoguddannelsen med en række anbefalinger til ændringer af uddannelsen, herunder en større ensretning af uddannelserne, samtidig med at det enkelte seminarium forsat får mulighed for at tegne en særlig profil. En af anbefalingerne var således, at *det enkelte seminarium bør udarbejde en klar beskrivelse af de faglige mål med og de faglige krav i uddannelsen...* (Danmarks Evalueringsinstitut 2003; 20), for at sikre at lærerne arbejder mod de samme faglige mål, og at de studerende kan få et sammenhængende overblik over uddannelsen. Evalueringsrapporten anbefaler, at den nuværende uddannelse ændres således, der sker en styrkelse uddannelsen både fagligt, indholdsmæssigt og strukturelt.

Evalueringsrapporten fra 2003 dannede grundlag for, at regeringen i 2004 kom med en redegørelse til Folketinget om 'Pædagoguddannelsen og Læreruddannelsen', hvor en ny model for pædagoguddannelsen præsenteres. Regeringens redegørelse rummer ikke konkrete overvejelser i forhold til pædagogs identifikation og indsats i forhold til socialt udsatte børn indenfor det normale system. Af redegørelsen fremgår det dog, at den nye pædagoguddannelse skal sikre, at alle pædagoger har den nødvendige faglige og pædagogiske baggrund for at arbejde indenfor pædagogs brede arbejdsfelt, herunder arbejdet med forebyggelse og tidlig indsats. Af redegørelse fremgår det, at... *Det skal sammen med en evt. særlig pædagogisk indsats sikres, at den enkelte med behov for særlig pædagogisk indsats sikre, at den enkelte med behov for særlig støtte får samme udviklingsmuligheder som andre borgere* (Undervisningsministeriet 2004; 19). En indsats som, ifølge redegørelsen, blandt andet skal sikres via pædagogiske læreplaner og kompetenceudvikling, hvilket i dag er en del af lovgivningen og implementeret i (næsten) samtlige daginstitutioner (Ministeriet for Familie- og Forbrugeranliggender 2006). Evalueringen af loven om pædagogiske lærerplaner viser dog, at *Børn med særlige behov er mindre i fokus i de pædagogiske lærerplaner, end man kunne forvente...[og]Det er langt fra alle dagtilbud, der mener, at indsatsen over for denne gruppe børn er styrket i forbindelse med indførelsen af de pædagogiske lærerplaner* (Ministeriet for Familie- og Forbrugeranliggender 2006; 7). De pædagogiske lærerplaner kan således ikke alene sikre, at den enkelte institution har særskilt fokus på udsatte børn og deres læring.

Evalueringsrapporten og den efterfølgende redegørelse har ført til, at der i foråret 2006 blev vedtaget en ny lov for pædagoguddannelsen 'Lov om uddannelse til professionsbachelor som pædagog', som træder i kræft d. 1. januar 2007.

Den eksisterende pædagoguddannelse ændres i den nye lov på en række områder blandt andet ved, at uddannelsen bliver mere ensartet på tværs af uddannelsesinstitutionerne, idet mange af de forhold, der i dag reguleres lokalt gennem det enkelte seminariums studieordning i fremtiden skal reguleres gennem lov og bekendtgørelse fra Undervisningsministeriet. Hermed bliver det i højere grad muligt fra central side at sikre, at de centrale kundskabs- og færdighedsområder i pædagoguddannelsen bliver opbygget således, at de studerende opbygger kompetencer til at kunne identificere socialt udsatte børn.. Et af de nye tiltag er muligheden for at specialisere sig bl.a. i *Børn og unge – normalområdet*, og herunder de pædagogiske lærerplaner og dermed implicit udsatte børn indenfor normalområdet.

Pensum og Litteratur

I det følgende vil den litteratur om socialt udsatte børn, som studerende på pædagoguddannelsen stifter bekendtskab med kort blive præsenteret og diskuteret, i forhold til om den retter sig mod identifikationen af socialt udsathed, om der er tale om erfaringsbaseret viden, forskningsbaseret viden, udviklingen af professionsværktøj, og hvilket forklaringsniveau der er tale om.

Et af de dilemmaer som opstår omkring pædagogs identifikation af udsatte børn og unge indenfor normalområdet er, at det er vanskeligt at bestemme, om identifikationen bliver muliggjort af den enkelte pædagogs viden om børns 'normale udvikling' eller en konkret viden om 'unormal udvikling'. Der er igen tvivl om, at generel pædagogisk viden om børn, børneliv og børns udvikling er den viden, som pædagoger indenfor normalområdet primært arbejder ud fra, og som også inddrages, når der er tale om socialt udsatte børn. I forhold til konkret at skulle identificere socialt udsatte børn, må denne generelle viden dog suppleres med mere eksplicit viden om, hvilken udvikling, tegn og liv socialt udsatte børn udviser og har. Vi har derfor i denne undersøgelse valgt at fokusere på pædagogs viden om socialt udsatte børn, og vil alene gennemgå den litteratur fra pensumlisterne, som specifikt omhandler socialt udsathed, og se bort fra den øvrige pædagogiske litteratur omhandlende andre emner.

Generelt viser en sammenligning mellem de indsamlede pensumlister, at der er stor spredning i litteraturen, således at kun en enkelt bog³ optrådte på mere end en pensumliste. Dette tyder på, at de studerende bliver introduceret for meget forskelligartet litteratur. Der optræder kun en international bog på pensumlisterne⁴. Dette er bemærkelsesværdigt eftersom der i 'Bekendtgørelsen om uddannelse til professionsbachelor' henvises til, at de studerende skal have kendskab til både international og national litteratur.

Det skal påpeges, at det af flere af seminarierne og seminarielærerne oplyses, at der på pensumlisterne alene optræder dele af pensum, og at pensumlisterne løbende suppleres med yderligere litteratur i forbindelse med undervisningen. Denne spredning i litteraturen skal ses i sammenhæng med, at der er et vist emnemæssigt overlap i litteraturen. Flere af grundbøgerne beskæftiger sig således med samme emner fx udviklingspsykologi eller børns legemønstre. Endvidere må det antages, at de enkelte seminariernes varierede undervisningstilrettelæggelse og den enkelte seminarielærers frihed til at tilrettelægge undervisninger er medvirkende til, at der ses store forskelle på pensumlisterne. Det kan ikke via pensumlisterne fastslås, om det er hele eller kun delvise uddrag af den opgivet litteratur de studerende læser.

Gennemgangen af pensumlitteraturen skal på baggrund af ovenstående alene ses som indikation på, hvilken viden om socialt udsatte børn de studerende på pædagoguddannelsen kan blive introduceret til i undervisningen.

På baggrund af den variation, der knytter sig til pensumlisterne har vi valgt at supplere pensumlisterne med en litteratursøgning på pædagogisk litteratur omhandlende socialt udsatte børn. For derved at skabe et bredere overblik over pædagogisk litteratur der omhandler socialt udsatte børn, og som pædagogstuderende muligvis kommer i berøring med, enten via undervisningen eller projektarbejde.

I gennemgangen vil den litteratur fra pensumlisterne som specifikt omhandler socialt udsatte børn blive præsenteret først. Derefter præsenteres den øvrige pensumlitteratur fra det psykologiske, socialfaglige og pædagogiske område, som inddrager problemstillinger om socialt udsatte. Til sidst

³ Brørup, M. mfl. (1999) *Den nye psykologi håndbog*. Gyldendal Uddannelse.

⁴ Svenske Åke Bergmarks *Nyckelbegrepp i socialt arbete* fra 1998.

præsenteres den øvrige nyere pædagogiske litteratur, som fremkom ved litteratursøgninger på 'socialt udsatte børn'.

Specifik pensumlitteratur om socialt udsatte børn

Der findes en lang række pædagogisk litteratur, som mere specifikt omhandler børns sociale udsathed på forskellig vis, men kun enkelte af de bøger, som optrådte på pensumlisterne omhandlede specifikt problemstillinger der relaterede til udsatte børn. Poul Majgaards bog *Inden for rækkevidde. Beretninger fra arbejdet med udsatte unge* optrådte på en enkelt pensumliste. Den omhandler 21 socialarbejders erfaringer med udsatte unge, og fremstiller hver enkelte socialarbejders baggrund og erfaringer særskilt. Herigennem gives via omfattende interviews et indblik i, hvordan det er at arbejde med meget udsatte unge, og hvilke metoder, der virker for den enkelte socialarbejder. Bogen indeholder dog ikke opsamlende handleanvisninger i forhold til arbejdet med socialt udsatte unge, og har heller ikke komparative analyser af de forskellige metoder, som socialarbejderne gør brug af (Majgaard 2003). Der er således tale om en pædagogisk bog, som giver et konkret indblik i socialarbejdernes arbejde, men som ikke indeholder dybdegående analyse eller forskningsbaseret viden.

En række bøger på pensumlisterne omhandlede temaer, som relaterer sig til børnenes fællesskaber, og dermed også til, hvordan børn integreres i børnegruppen. På den vis er det udsathed i børnegruppen, som denne litteratur retter sig mod, og ikke som sådan barnets sociale udsathed, som følge af fx opvækstvilkår, tilknytningsforstyrrelser eller handicap. To bøger på pensumlisterne, Helle Høibys *Ikke mere mobning* og Helle Høiby med fleres *Fællesskab mod mobning. Klassemødet – grundlag for trivsel* kommer begge med konkrete anvisninger til lærer og pædagoger på, hvordan mobning kan bekæmpes og håndteres. I bøgerne beskrives mobning som et omfattende problem i børnegrupper og som det er lærer og pædagogers ansvar at begrænse og gå aktivt ind i. Mobbeofrene beskrives ligesom mobberne ud fra en beskrivelse af, hvad mobningen betyder for barnet og barnets selvfølelse (Høiby 2006). Årsagerne til mobning berøres kun sporadisk, men der er i begge bøger en række handleanvisninger og værktøjer i forhold til, hvordan lærer og pædagoger kan begrænse mobningen. I bogen *Ikke mere mobning* præsenteres en tre faser metode, hvor læreren eller pædagogen afsætter en række sammenhængende dage for at komme igennem individuelle samtaler med børnene, klassemøder og forældremøde i en bestemt rækkefølge. Metoden er meget

udførligt beskrevet og suppleret med skemaer og spørgsmål, som læreren og pædagogen kan bruge i den konkrete situation (Høiby 2002). Bøgerne retter sig primært mod arbejdet med børnegrupper i skolestartsalderen.

En anden bog på pensumlisterne, der ligeledes retter sig mod børns fællesskab og samspil i hverdagen, er Margareta Öhmans *Empati gemme leg og sprog*, hvori der præsenteres forskellige elementer ved børns leg og samspil i forhold til psykologisk viden på området. Bogen er baseret på et længerevarende udviklingsprojekt om empati blandt børnehave børn. Bogen argumenterer for, at det er pædagogens opgave at hjælpe barnet til at finde sin empatiske kompetence, hvilket styrker barnets selvfølelse, og desuden giver det værktøjer til at kunne håndtere sin aggressivitet. I bogens første del beskrives metoder til, hvordan Børnekonventionens retningslinier omsættes i praktisk handling, og hvordan empati viser sig hos børn. Bogens anden del handler om, hvordan pædagogerne forholder sig til børnene og deres ansvar for at formidle og stimulere empati hos børnene. En anbefalet metode er, at lade den enkelte pædagog få ansvar for at følge en bestemt gruppe børns udvikling af kommunikativ evne, indlevelse og socialt ansvar. Bogens tredje del handler om børns måde at udtrykke sig på, og hvordan pædagogerne kan møde børnene på en måde, som stimulerer deres evne til indlevelse og til socialt ansvar. *Empati gennem leg og sprog* retter fokus mod kvaliteter i børnenes samvær og fællesskab, som kan være med til at fremme, at alle børn i børnegruppe føler sig som en accepteret og aktiv del af fællesskabet (Öhman 1997). Bogen retter hermed ikke specifikt fokus mod de socialt udsatte børns position i børnefællesskabet, men i stedet mod udviklingen af det enkelte barns empatiske kompetence og udviklingen af et rummeligt børnehavemiljø, som også udsatte børn føler sig inkluderet i.

Birte Bøhm og Karen Sørensen's bog *Leg og lær. Lær og leg* optræder ligeledes på pensumlisterne og er udarbejdet på baggrund af et udviklingsprojekt i Lemvig kommune. Projektet satte fokus på børns leg, på legens betydning for børns udvikling og på selve begrebet leg. Et af projektets fokuspunkter var; *Vil det pædagogiske personale kunne iagttage nogle mønstre i de udsatte børns leg, og evt. sammenligne dem med børn, der gennemlever en såkaldt almindelig legeudvikling?...* Bogen indeholder en række beskrivelser og definitioner på børns legekultur, og de voksnes rolle heri, samt beskrivelser af pædagogiske lærerplaner, og hvordan de kan anvendes (Bøhm og Sørensen 2004). Bogen besvare dog ikke fokuspunktet om, hvorvidt det pædagogiske personale kan iagttage mønstre i socialt udsatte børns leg, og om disse mønstre adskiller sig fra almindelig

legeudvikling. Hermed giver bogen en indføring i betydningen af leg for alle børn, men kommer ikke med oplysninger om særlige opmærksomhedspunkter i forhold til socialt udsatte børns leg.

Indenfor denne kategori er der særligt tale om litteratur baseret på udviklingsstudier og erfaringsopsamling, der formidles af praktikere til andre praktikere på området. Som det fremgår af ovenstående gennemgang retter fokus sig i denne litteratur om socialt udsatte børn mod barnet og barnets placering og muligheder i børnefællesskabet og daginstitutionen eller skolen. Det er hermed tale om at social udsathed hos barnet anskues fra mikroplan, med fokus på det enkelte barns udsathed her og nu i konkrete situationer. Bagved liggende årsager eller strukturelle rammer som forklaring på socialt udsathed, søges ikke beskrevet i denne litteratur. Der er i højere grad tale om at bibringe viden om konkrete og anvendelige metoder og værktøjer, som pædagogerne kan bruge i deres daglige arbejde med børn, herunder socialt udsatte børn.

Anden pensumlitteratur om socialt udsatte

Psykologisk litteratur

På pensumlisterne optræder en række håndbøger og antologier i psykologi, som gennemgår pædagogiske og psykologiske emner på baggrund af forskellige psykologiske teorier og retninger. Særligt er der fokus på udviklingspsykologi. Udviklingspsykologi og andre psykologiske teorier giver de studerende grundlæggende viden om børns (og voksnes) udvikling igennem forskellige livsfasen. Der fokuseres dog i gennemgangen og tematiseringerne hovedsageligt på børns 'normale' udvikling, og i mindre grad på børns 'unormale' udvikling. Selvom 'normal' og 'unormal' udvikling kan siges at være to sider af samme sag, vil vi ikke her gennemgå og beskrive de udviklingspsykologiske teorier, men blot fastslå, at pædagogers viden om 'normaludvikling' selvfølgelig er medvirkende til, at de bliver i stand til at kunne identificere 'afvigende udvikling' hos et barn.

I stedet vil vi her kort præsentere de kapitler og temaer fra antologierne, som beskæftiger sig med socialt udsatte børn og identifikationen af disse. I *Den nye psykologi håndbog* har Inger Thormann skrevet kapitlet *Omsorgssvigt*, med en generel indføring i forskellige teorier om omsorgssvigt, særligt Else Christensens undersøgelse *Omsorgssvigt? En rapport om de 0-3-årige baseret på sundhedsplejerskes viden* og undersøgelsens skelnen mellem fire forskellige typer omsorgssvigt,

bliver grundigt beskrevet (se forskningsoversigt for uddybning af typerne i Else Christensens undersøgelse fra 1992).

I kapitlet om *Omsorgssvigt* bliver endvidere René Spitz' undersøgelser om tilknytning og adskillelse mellem mor (omsorgsperson) og barn beskrevet, herunder hvilke tegn (spæd-) børn viser i forbindelse med modersavn. Der menes bl.a. grædende adfærd, tilbagetrækning fra omverden, ignorering af kontakt forsøg og søgende blik, som senerne udviklede sig til stive udtryksløse ansigtsudtryk. Barnets tegn på modersvig varierer alt efter, hvornår og i hvor lang tid, der er tale om svigt. Omsorgssvigtet skyldes manglende kontakt mellem barnet og en bestemt voksen i den tidlige levealder. I kapitlet beskrives endvidere John Bowlbys teorier om børns adskillelsesreaktioner, som bestående af tre fortløbende faser; protest, fortvivelse og følelsesmæssig frakobling (Brørup mfl. 1999).

Konsekvenserne af omsorgssvigt beskrives af Thormann som følelsesmæssig frustration, hvilket bl.a. viser sig ved ukritisk adfærd og generel forsinket udvikling, særligt på det sproglige område. Det tidligt følelsesmæssigt skade og omsorgssvigtede barn har oftest et svagt jeg, hvilket indebærer, at det er dårligt integreret og fremtræder forvirret, kaotisk og strukturløs og med en stærk afhængighed af den struktur omverden skaber. Thormann understreger, at der er forskel på omsorgssvigtede børn og at selvom børn er sårbare og udsatte, så besidder nogle børn også en modstandsdygtighed (Brørup mfl. 1999).

Thormann relaterer de teoretiske begreber til sin egen hverdag med udsatte børn på et observationshjem og med inddragelse af eksempler, hvilket er med til at relatere begreberne til en forståelig hverdagspraksis. Kapitlet giver et overordnet indblik i, hvad omsorgssvigt er, og hvordan det kan vise sig hos småbørn.

Antologien *Samfundets børn*, der er redigeret af Mads Hermansen og Arne Poulsen er inddelt i tre dele, hvor tredje del omhandler *Fejludvikling*. Helmer Bøvig Larsen bidrager til denne del med *Klinisk børnepsykologi og de adfærdsvanskelige børn*, hvor han gennemgår den nuværende viden om adfærdsvanskelige børn, med urolige, forstyrrede og aggressive symptomer. Det fremhæves, at det er mængden, sværhedsgraden og varigheden af symptomerne, der er bestemmende for om et barn er psykisk afvigende, hvorfor der altid er tale om et skøn. Indenfor klinisk børnepsykologi har

man været tilbageholdende med at sætte diagnoser på børn, på grund af for ringe forklaringsværdi i det kliniske arbejde. I stedet har man hældt til udviklingspsykologisk, biopsykosocial eller psykosocial model for forståelsen af fejludvikling (Hermansen og Poulsen 2002).

Hermansen beskriver overordnet de forskellige diagnosesystemer og de kriterier der lægges til grund for diagnosticeringen af adfærdsvanskelige børn. Han viser, at der ikke er klare grænser mellem de forskellige systemer, og at børn der har adfærdsvanskeligheder ofte også er hyperaktive (ADHD), uden at der nødvendigvis behøver at være sammenfald mellem de to diagnoser. De adfærdsformer – uopmærksomhed, overaktivitet og impulsivitet - som bruges til fastsættelse af diagnoserne, kan ofte observeres hos børn med forskellige former for psykosociale lidelser (Hermansen og Poulsen 2002).

Hermansen beskriver, at prognosen for adfærdsvanskelige børn ser ud til at være dårligst for de børn, der debuterer tidligt med mange adfærds- og kammeratproblemer og tillige har hyperaktivitets- og opmærksomhedsproblemer. Det fremhæves, at forståelsen af adfærdsvanskeligheder hos børn er komplekse og mange artede, og at der ikke kan opbygges enkelte kausale forklaringsmodeller. Der gennemgås en række teoretiske forklaringsmodeller på børns adfærdsvanskeligheder, som strækker sig over individuelle risikomekanismer til sociale strukturer og livsvilkårs betydning (Hermansen og Poulsen 2002).

Hermansen kommer vidt omkring og giver et godt overblik over den mangfoldighed af teori og forklaringsmodeller, der er på børns adfærdsvanskeligheder. Han giver hermed særligt et overblik over årsagsforhold og forskellene mellem teorierne og har i mindre grad fokus rettet mod de tegn og symptomer, som adfærdsvanskelige børn udviser.

Arne Poulsen har skrevet det andet bidrag *Risikofaktorer, beskyttelsesfaktorer, modstandsdygtighed og social arv*, hvori han beskriver de udviklingsopgaver som det lykkes eller mislykkes for en person at løse på et givent livsstadie. Om der er tale om fejludvikling eller ej afhænger af om man anlægger en bred eller snæver definition på fejludvikling. Hvor den omfattende definition taler om fejludvikling, når en eller flere udviklingsopgaver mislykkes, taler den snævre definition alene om

fejludvikling, hvis udviklingen fører til psykisk sygdom. Poulsen opsætter udviklingsopgaverne⁵ i følgende skema:

<p><i>0-6 år</i></p> <p>Tilknytning til omsorgspersoner</p> <p>Kommunikation, sprog</p> <p>Overvindelse af kognitiv egocentri</p> <p>Føjelighed, samhørighed</p> <p>Selv-regulering</p> <p>Undgå psykisk sygdom</p>	<p><i>Ungdom</i></p> <p>Det meste af det foregående samt:</p> <p>Involvering i ungdomsaktiviteter udenfor skole og familie</p> <p>Tætte og intime forbindelser til venner</p> <p>Identitet</p> <p>Undgå misbrugsproblemer</p> <p>Undgå kriminalitet</p>
<p><i>6-12 år</i></p> <p>Det meste af det foregående samt:</p> <p>Tilpasning til skolens adfærdskrav</p> <p>Basale skolefærdigheder</p> <p>Initiativ, selv-motivering</p> <p>At komme godt ud af det med jævnaldrende</p> <p>Moralsk og prosocial adfærd</p>	<p><i>Voksenliv</i></p> <p>Det meste af det foregående samt:</p> <p>Involvering i arbejde og samfundsmæssigt liv</p> <p>Seksuelle relationer af intim karakter til én eller mange</p> <p>Forælderevne</p>

Fejludvikling kan skal ifølge Poulsen alene forstås, som at der er et antal udviklingsopgaver, der mislykkes. Poulsen opstiller i et andet skema de risikofaktorer⁶, der forøger sandsynligheden for fejludvikling:

<p><i>Helbredshistorie</i></p> <p>Født for tidligt</p> <p>Fødselskomplikationer</p> <p>Sygdomme</p> <p>Invaliderende ulykker</p>	<p><i>Demografiske faktorer</i></p> <p>Minoritetsgruppe (f.eks. indvandrere, etnisk urbefolkning eller flygtninge) eller befolkningsgruppe, der har mistet deres udkomme</p>
<p><i>Egenskaber hos barnet selv</i></p>	<p><i>Barnets køn</i></p>

⁵ Poulsen opstilling af udviklingsopgaver er tilpasset og suppleret efter Masten og Coatsworth (1998)

⁶ Poulsen opstiller risikofaktorerne på grundlag af Rutter og Rutter (1997), DeHart, Sroufe og Cooper (2000), Egelund (1997), Masten og Coatsworth (1995) og Wenar og Kerig (2000).

⁷ Ufrivillig natlig vandladning

Lav intelligens Usikker tilknytning Vanskeligt temperament Enuresis efter 5-års alder ⁷	Frem til 10 år er drenge mest sårbare Efter 12 år er piger mest sårbare
<i>Mangler i det nære sociale netværk</i> Forældres og bedsteforældres arbejdsløshed Forældres manglende uddannelse Ustabil familiestruktur, herunder skilsmisse og sammenbragt familie Fattigdom Omsorgssvigt, dårlig forælderevne Forældres psykiske sygdom Forældres kriminelle adfærd Mishandling (incest og vold) Alkoholmisbrug eller anden misbrug hos forældre Forældres konflikt Social isolation Født af teenage-mor Anti-social jævnalder-gruppe	<i>Belastende hændelsesforløb</i> Familiemedlemmers død, alvorlig sygdom eller ulykke Forældres uvenskab, der fører til skilsmisse Naturkatastrofer

Poulsens skema over risikofaktorer er en konkret liste over, hvilke vilkår, tegn og begivenheder hos børn og deres familier, som gør børn særligt socialt udsatte. Samtidig præsenteres og diskuteres sammenhængen mellem risikofaktorer og fejludvikling, hvor Poulsen opsætter 10 fokuspunkter, man skal være særlig opmærksom på;

1. Risikofaktorer forøger alene sandsynligheden for fejludvikling, men betyder ikke at der er kausal årsagssammenhæng mellem tilstedeværelsen af risikofaktorer og fejludvikling.
2. De fleste som udsættes for risikofaktorer bliver ikke fejludviklet.
3. Som regel kommer der først en større forøgelse af sandsynligheden for fejludvikling, når der forekommer 2-3 risikofaktorer.
4. Risikofaktorer optræder ofte i klynger.

5. Nogle risikofaktorer er mere kausale end andre, og forøger dermed sandsynligheden for fejludvikling.
6. Fødselsskader er en tung risikofaktor.
7. Det er de hyppige negative hændelser, der udgør risikofaktoren, ikke den store engangshændelse.
8. Hvordan belastende begivenheder håndteres i nærmiljøet er af afgørende betydning.
9. Risikofaktorerens farlighed bestemmes af faktorer i individet fx kontroltab.
10. Nogle fænomener kan både optræde som risikofaktorer og som mislykkede udviklingsopgaver alt efter hvilke teoretisk spørgsmål, som søges besvaret.

Poulsen berører endvidere, at der ligeledes eksisterer en række beskyttelsesfaktorer, som er medvirkende til, at nogle børn har en større *resiliens*⁸ overfor risikofaktorer. Der er en tæt sammenhæng mellem om beskyttelsesfaktorerne og gode det udviklingsresultat, idet der er tale om en cirkulær proces, hvor risikofaktorer og beskyttelsesfaktorer medbestemmer udviklingsresultatet og omvendt livet igennem. Poulsen fremhæver, at dette leder til, at man inden for fejludviklingens psykologi taler om individuelle udviklingsstier (Hermansen og Poulsen 2002).

Poulsen giver med disse konkrete oversigter et overblik over den konkrete psykologiske viden om risikofaktorerne for fejludvikling hos børn.

I bogen *Moderne psykologi – temaer*, der er redigeret af Birgit Bruun og Anne Knudsen, omhandler Anne Knudsens eget bidrag *Vanskelige børn? Børn i vanskeligheder?*, hvordan børns vanskeligheder i skolesystemet ikke alene kan forstås som en intern psykologisk proces i barnet, men i høj grad må anskues ud fra samfunds- og familiemæssig dynamik. Knudsen beskriver, hvordan børn i det senmoderne samfund viser psykiske lidelser i samme omfang som før, men at disse lidelser har ændret sig i takt med samfundet og kulturen. Fra at være af overvejende neurotisk karakter til overvejende at være personlighedsforstyrrelser, der knytter an til selvet og dermed til oplevelsen af selvværd (Bruun og Knudsen 2001). Knudsen belyser hermed børns vanskeligheder ud fra ændringen i samfundsmæssige strukturer og ikke som individuelle karakteristika om end, det er i individet (barnet) disse ændringer kommer til udtryk ofte som et skrøbeligt selvværd.

⁸ Begrebet om *resiliens* har vundet frem indenfor forskellige grene af forskningen om 'negativ social arv', og henviser til den modstandskraft, som visse børn har overfor belastende risikofaktorer i deres barndom, således at deres videre liv ikke målbart påvirkes.

Samlet set præsenteres de studerende via den psykologiske litteratur nuanceret for en række konkrete tegn, som socialt udsatte børn udviser, samtidig med, at dele af litteraturen relaterer sig til den samfundsmæssige udvikling og betydning af sociale strukturer. Overordnet set er der tale om nuanceret veldokumenteret og videnskabelig viden, som dog kan fremstå som svær tilgængelig.

Socialfaglig viden

Den socialfaglige litteratur kan inddeles i to hovedkategorier; en som omhandler love og regler på det sociale område vedrørende børn, og en som omhandler begreber og teori om socialt arbejde og socialt udsatte grupper. I denne sammenhæng vil vi alene se på pensum omhandlende den sidste kategori, idet love og regler på området ikke direkte har indflydelse på, hvordan pædagoger identificerer socialt udsatte børn. Selvom denne viden selvfølgelig er af afgørende betydning, særligt når problemerne er identificeret og skal handles på.

Bogen *Socialfag for pædagoger* der er redigeret af Grit Niklasson, optræder på flere pensumlistes, og indeholder kapitlet *Retsregler og retsanvendelse i socialstaten* af Nina von Hielmcrone, som omhandler retslige spørgsmål, mens bogens resterende kapitler omhandler sociale problemer set i forhold til den samfundsmæssige udvikling. Der anlægges generelt et overordnet syn på socialt udsathed, hvor det ikke er det enkelte barn, som er i fokus, men de sociale strukturer og mekanismer, som fører til eller ligger bag individers sociale udsathed. Der er således tale om historiske analyser og inddragelse af sociologisk og samfundsmæssig teori. Særligt kapitlet *Sociale problemer og sociale afvigelser – sociologisk set* præsenterer forskellige teoretiske tilgange og hvordan sociale problemer og forstås, herunder teori om chanceulighed, stemping og socialkonstruktivisme (Niklasson 2002). Kapitlet giver en bred indføring i, hvordan samfundsmæssige faktorer og strukturer kan være medvirkende eller årsag til social ulighed og at nogle samfundsgrupper bliver socialt udsatte.

Åke Bergmarks bog *Nyckelbegrepp i socialt arbete* har en mere afgrænset tilgang og beskriver både teoretisk og i praksis, hvordan begreber indenfor socialt arbejde kan forstås. Det handler om, hvordan begreberne psykosocial, helhedssyn, uitaleret kundskab, social kontrol, behov og motivation, samt solidaritet er med til at definere, hvordan man indenfor feltet omkring socialt

arbejde forstår og beskriver sine handlinger og motiver (Bergmark 1998). Bogen giver primært en teoretisk tilgang til, hvordan begreber har betydning for, hvordan praksis udøves. Hermed giver den teoretisk grundlæggende viden om, at arbejdet med socialt udsatte er afhængigt af, hvordan begreber anvendes og forstås.

Socialpædagogik i en brydningstid redigeret af Jesper Holst, Søren Langager og Susan Tetler omhandler Erik Jørgen Hansens kapitel "*Det normale*" – og uddannelsespolitikken, hvilke uddannelsesforløb og livschancer mennesker har, som beskrives ud fra sociale kategorier og begreber som 'restgruppe', 'de svage', 'normalitet' og 'social arv'. Hansen viser uddannelsessystemets og uddannelsespolitikken muligheder og begrænsninger i forhold til at løse lighedsproblemer i det moderne samfund, og dermed at social udsathed ikke alene knytter sig til individuelle faktorer, men også afspejler en strukturel samfundsmæssig ulighed (Holst mfl. 2000).

Den socialfaglige viden omhandlende socialt udsatte grupper og særligt socialt udsatte børn er som her vist yderst begrænset på pensumlisterne, hvilket tyder på, at det er de individuelle og psykologiske tegn på socialt udsathed, som tillægges større vægt end de strukturelle og samfundsmæssige beskrivelser og forklaringer på socialt udsathed.

Pædagogisk litteratur

Nogen entydig grænsedragning findes ikke i forhold til, hvad der kan kategoriseres som pædagogisk litteratur, da langt de fleste opgivende bøger på pensumlisterne relaterer til pædagogiske problemstillinger. Dette hænger sammen med, at pædagogik som fag ikke bygger på sammenhængende teori, men er en blanding af normative og deskriptive elementer kombineret med elementer fra psykologi, sociologi, antropologi m.v. (Pædagogers kompetenceprofil, Undervisningsministeriet 2004). Vi har i denne sammenhæng valgt at kategorisere pædagogisk litteratur som den litteratur, der eksplicit omhandler pædagogiske problemstillinger og relaterer sig til børn og børns legekultur⁹.

På pensumlisterne optrådte to generelle introduktioner til pædagogik; Erik Hygum og Søren Gytz Olsens *Pædagogisk teori og praksis* og *Introduktion til pædagogik*, der er redigeret af Finn Held og

⁹ Vi kunne have valgt, at gå ud fra pensumlisterne i faget *Pædagogik*, men en række af bøgerne på listerne passede bedre under andre kategoriseringer som fx psykologi.

Flemming Olsen. Mens *Introduktion til pædagogik* har en række dybdegående faglige diskussioner om, hvad pædagogik og udvikling er indenfor bestemte tilgange, så er *Pædagogisk teori og praksis* en generel og overordnet indføring i pædagogikkens genstandsfelt. I *Pædagogisk teori og praksis* er der indføring i, hvordan man i praksis gennemfører iagttagelser og observationer, samt et kort afsnit om truede børn, og hvem de er. Der nævnes en række årsager til, at børn oplever svigt og utryghed i deres opvækst og må anbringes udenfor hjemmet;

- At forældrene er marginaliserede i forhold til arbejdsmarkedet
- At konflikter i parforholdet giver sig udslag i vold og mishandling i familien
- Et alkohol/stofmisbrug
- En overvægt af psyko/sociale problemer, f.eks. social isolation og ensomhed
- Rollen som ung, enlig mor

(Hygum og Olsen 1999)

Konsekvenserne af disse opvækstvilkår diskuteres ikke nærmere af Hygum og Olsen, og uddybes ikke i forhold til, hvilke tegn børn, som oplever disse vilkår viser. Der er således tale om oversigt over, hvad et truet barn er og ikke dybdegående viden om, hvordan omsorgssvigt konkret viser sig hos barnet.

Øvrig pædagogisk litteratur om socialt udsatte børn

Som tidligere nævnt vil vi kort præsentere anden pædagogisk litteratur omhandlende socialt udsatte børn. Studiets tilrettelæggelse med projektarbejde og praktikperioder betyder, at de studerende selv skal søge viden udover pensum, hvorfor det er relevant kort at belyse, hvilken type af nyere pædagogisk viden om socialt udsatte børn, der er tilgængelig. Vi medtager her kun pædagogisk litteratur, idet den øvrige tilgængelige viden og særligt forskning om socialt udsatte børn er beskrevet i selve forskningsoversigten.

Bogen *Anerkendelse i børnehøjde*, som er redigeret af Berit Hertz og Frank Iversen, omhandler vigtigheden af anerkendelse i det pædagogiske arbejde. Særligt Berit Hertz kapitel *Mere trivsel – mindre mobning* og Kirstine Sort Jensens kapitel *Fra fejlfinding til anerkendelse* omhandler, hvordan anerkendelse mellem lærer og elever og elverne imellem, kan være medvirkende til, at der

skabes et positivt læringsmiljø og kammeratskaber (Hertz og Iversen 2004). Bogen viser hermed på baggrund af forfatternes erfaringer, hvordan det samlede miljø omkring børn og voksne er afgørende for alles trivsel.

Ligeledes med udgangspunkt i begrebet anerkendelse har den finske børnepsykiater Ben Furman i sin bog *Børn kan. Jeg kan-metoden til kreativ løsning af børns problemer* udviklet metode til, hvordan man kan arbejde med børns problem. Den 15. trins metode ligger vægt på, de færdigheder barnet har brug for til at overkomme sit problem og ikke på selve problemet. Metoden lægger fokus på barnets læring og barnets netværk som støttende i forhold til samværet med barnet (Furman 2005). Der er således tale om en pædagogisk metode med konkrete handleanvisninger, som kan anvendes i forhold til børn med mange forskelligartede problemer.

Jørgen Riber tager i sin bog *Forstået og forstyrret. Om systemisk og narrativ pædagogik* også udgangspunkt i, at børn og unge, der har det svært, har behov for anerkendelse. Jørgen Riber tager udgangspunkt i systemisk og narrativ teori og metode, og mener, at kommunikation er en forudsætning for at kunne hjælpe, idet ny information først kan nå frem til modtageren, når kommunikationen flyder frit. Via mange årig erfaring med børn med sociale og emotionelle vanskeligheder, finder Riber, at børnene skal nedbryde de gamle fortællinger om sig selv og skabe nye mere positive livshistorier (Riber 2005).

I bogen *Udagerende og indadvendte børn. Det pædagogiske samspil i børnehaven* beskriver psykolog Marie-Louise Folkman på baggrund af en interviewundersøgelse blandt børnehavepædagoger, hvad det er pædagogerne kan gøre for at udvikle social udsatte børns evne til samspil. Folkman inddrager pædagogernes erfaringer, samt udviklingspsykologisk teori og beskriver konkret, hvordan man kan arbejde med indadvendte børn såvel som udadvendte børn i den pædagogiske praksis og opbygge børnenes tillid og selvtillid (Folkman 1999).

Jørn Nielsen anfører i bogen *Problemadfærd. Børns og unges udfordringer til fællesskabet*, at børns problemer ikke kan ses eller forstås særskilt fra de relationer og kontekster, som de indgår i. Hvorfor der, ifølge Nielsen, heller ikke kan findes simple modeller eller metoder til at bryde med problemadfærden, i stedet må alle som beskæftiger sig med barnet og den unge tage ansvar for adfærden og bryde med den igennem aktiv handling (Nielsen 2004). Bogen henvender sig til

praktikere og forsøger via forskningsbaseret viden at videreformidle de komplekse sammenhænge, som omgiver adfærdsvanskelige børn.

Den her gennemgåede litteratur viser, at der findes pædagogiske bøger, som omhandler arbejdet med socialt udsatte børn, og som kommer med konkrete handlingsanvisninger i form af metoder. Litteraturen er som vist oftest erfaringsbaseret og inddrager i mindre omfang forskning og andre undersøgelser. Samtidig relaterer litteraturen, ligesom det meste af pensumlitteraturen, til psykologisk teori og begrebsforståelser.

Opsamling

Det er vigtigt at understrege, at det ikke er til at vide, om de studerende på pædagoguddannelsen kommer i berøring med den præsenterede litteratur, eller i givet fald, hvilke dele af litteraturen. Den decentrale organisering af uddannelse betyder, at der er stor variation mellem de enkelte seminarier og også mellem de enkelte underviseres pensumlistes. Samtidig betyder uddannelsens tilrettelæggelse med en stor del praktik og selvstændig projektarbejde og opgaveskrivning, at de studerende selv indsamler relevant litteratur i forhold til deres interesseområder. Vi kan på denne baggrund ikke konkludere, hvilken viden de studerende opnår om identifikationen af socialt udsatte børn. På baggrund af ovenstående gennemgang kan det dog konkluderes, at dele af den opgivende pensumlitteratur indeholder viden om identifikationen af socialt udsatte børn, om end det i forhold til den eksisterende viden på området¹⁰ må siges at være meget begrænset.

Overordnet set er der tale om, at litteraturen bredt og fra forskellige vinkler introducerer de studerende til problematikken omkring socialt udsathed. En lang række konkrete problemstillinger, som pædagoger står overfor i deres arbejde med socialt udsatte børn i dagtilbudene bliver dog ikke behandlet fx forældresamarbejdet eller hvornår skal man handle på bekymring. En del af litteraturen retter sig ikke specifikt mod socialt udsatte i 0-6 års alderen i dagtilbud, men omhandler mere generelt børns udsathed, eller mere specifikt, hvordan udsathed håndteres i skolen. Samlet set var den viden der specifikt omhandlede identifikation af socialt udsatte børn i dagtilbud meget begrænset.

¹⁰ Se Paper 1 forskningsoversigten.

Største delen af litteraturen specifikt omhandlende arbejdet med socialt udsatte børn er erfaringsbaseret og formidles videre som 'det gode eksempel' en metode. En metode som traditionelt er grundlæggende for det pædagogiske felt (Tuft 2003; 12). Den indsamlede og erfaringsbaserede viden i den gennemgåede litteratur relateres dog kun sjældent til andres erfaringer med lignende problemstillinger eller til forskning på området. Denne manglende indplacering af litteraturen i forhold til eksisterende viden styrkes af, at problemstillingerne på litteraturlisterne ofte belyses via en bog eller en forfatter fx mobning. Dette betyder, at de udviklede metoder og modeller kommer til at stå alene, hvormed de kommer til at fremstå som de eneste mulige metoder eller modeller og uden adækvate alternativer. Som konsekvens bliver det som studerende bliver svært at vurdere denne type litteraturs gyldighed og anvendelighed for arbejdet med socialt udsatte børn.

Langt det meste af litteraturen på pensumlisterne er psykologisk litteratur eller inddrager psykologisk teori som forståelsesramme. De kapitler i psykologiske antologier eller håndbøger, som er opgivet på pensumlisterne er generelt videnskabelige og med en nuanceret, men også meget teoretisk viden, om socialt udsatte børn. Det er via denne litteratur, at de studerende bliver introduceret til, hvordan tegn på socialt udsathed konkret viser sig hos det enkelte barn. Samtidig tillægges betydningen af tilknytning stor vægt i den psykologiske litteratur.

Til gengæld bliver de studerende kun i yderst begrænset omfang præsenteret for samfundsfaglige litteratur og modeller for, hvordan socialt udsathed kan forstås i en bredere samfundsmæssig sammenhæng. I forhold til forståelsen af socialt udsathed er det således de nære og individuelle faktorer og mekanismer, som tillægges mest betydning.

Kun en begrænset del af pensumlitteraturen om socialt udsatte børn relaterer til daginstitutionsområdet. Det betyder, at den viden som den studerende får ikke inddrager de vilkår og rammer, som eksisterer for identifikationen af et socialt udsat barn i daginstitutionsmiljøet fx at barnet ikke observeres alene, som den kliniske psykologiske forskning ligger op til, men i daginstitutionen observeres i en hverdag og et fællesskab blandt andre børn. Det betyder, at den studerende selv skal indplacere den opnåede viden i forhold til de rammer og vilkår, der gør sig gældende i daginstitutionen fx at det enkelte barns behov til tider må tilsidesættes for at fællesskabet fungerer.

Samlet kan det siges, at der er stor variation i pensumlitteraturen både hvad angår form, indhold og formidling. Det kræver derfor stor indsigt, at kunne sortere i litteraturen og bedømme, hvilken viden der opnås, og ikke mindst hvordan denne viden kan anvendes i det daglige arbejde med af udsatte børn i daginstitutioner.

Konklusion

- Det er ikke muligt at fastslå, hvilken viden om socialt udsatte børn pædagoger opnår via deres uddannelse. Det kan derfor ikke som udgangspunkt antages, at pædagoger har en teoretisk grundviden om socialt udsatte børn.
- Pensum på pædagoguddannelsen er generelt ikke dækkende for den eksisterende viden om socialt udsatte børn. Pædagogers teoretiske viden om socialt udsatte børn kan derfor ikke som udgangspunkt antages at være dækkende for den eksisterende viden på området.
- Variationen og niveauforskellene i pensum er så bred, at det er svært at bevare et samlet overblik i forhold til litteraturens kvalitet. Det kan ikke på baggrund af pensumlitteraturen forventes, at pædagoger kan forholde sig teoretisk nuanceret til problemstillinger omhandlende socialt udsatte børn.

Litteratur

Arbejdsgruppe nedsat af Undervisningsministeriet 2004: *Pædagogers kompetenceprofil*.
Undervisningsministeriet, januar 2004.

Bergmark, Åke 1998: *Nyckelbegrepp i socialt arbete*. Lund. Studentlitteratur.

Bruun, Birgit og Knudsen, Anne 2001; *Moderne psykologi – temaer*. Værløse. Billesø & Baltzer.

Brørup, Mogens Hauge, Lene og Thomsen, Ulrik Lyager (red.) 1999. *Den nye psykologi håndbog*.
Gyldendal uddannelse.

Bøhm, Birthe og Sørensen, Karen 2004; *Leg og Lær. Lær og Leg. Leg og læring i Lemvig. Om pædagogiske læreplaner*. Holstebro. Forlaget CVU Vita.

Folkman, Marie-Louise 1999: *Udagerende og indadvendte børn*. Forlaget Børn og Unge.

Furman, Ben 2005; *Børn kan*. Socialpædagogisk bibliotek. Hans Reitzels Forlag.

Held, Finn og Olsen, Flemming (red.) 2001, *Introduktion til pædagogik*. Frydenlund.

Hermansen, Mads og Poulsen, Arne (red.): *Samfundets børn*. Århus. Klim.

Hertz, Berit og Iversen, Frank (red.) 2006: *Anerkendelse i børnehøjde*. Psykologisk Forlag A/S.

Holst, Jesper. Langager, Søren. Tetler, Susan 2000: *Specialpædagogik i en brydningstid*. Systeme.

Hygum, Erik og Olesen, Søren Gytz 1999: *Introduktion til pædagogisk teori og praksis*. Viborg.
Forlaget PUC.

Høiby, Helle 2002; *Ikke mere mobning. Værktøjer for lærer og pædagoger*. Vejle. Kroghs Forlag.

Høiby, Helle mfl. 2006; *Fællesskab mob mobning. Klasse mødet – grundlag for trivsel*. Vejle Kroghs Forlag

Ministeriet for Familie- og Forbrugeranliggender 2006: *Evaluering af loven om pædagogiske læreplaner*. Ministeriet for Familie- og Forbrugeranliggender, august 2006.

Majgaard, Poul 2003; *Indenfor rækkevidde. Beretninger fra arbejdet med udsatte unge*. Forlaget Børn og Unge.

Nielsen, Jørn 2004; *Problemadfærd. Børns og unges udfordringer til fællesskabet*. København, Socialpædagogisk bibliotek, Hans Reitzels Forlag.

Niklasson, Grit (red.) 2002: *Socialfag for pædagoger*. Frydenlund.

Riber, Jørgen 2005: *Forstået og forstyrret*. Socialpædagogisk bibliotek. Hans Reitzels Forlag.

Tuft, Karsten 2003: *Barndomsforståelse alder og tid, væren og udvikling*. Arbejdsrapport baseret på manuskript til konferencen ”Alder, generation og livscyklus- et nyt forskningsfelt?” ved Center for Kulturforskning, Århus, 27. februar 2003.

Undervisningsministeriet 2004: *Pædagoguddannelsen og læreruddannelsen. Redegørelse til Folketinget*. Undervisningsministeriet, marts 2004.

Öhman, Margareta 1997; *Empati gennem leg og sprog*. København. Forlaget Børn og Unge.